

EMINENT DOMAIN PRIGIMTINĖS TEISĖS TEORIJOJE

AUŠRA RAULIČKYTĖ

Privačios nuosavybės neliečiamumas suprantamas kaip asmens laisvės simbolis bei demokratinės valstybės sąlyga. Valstybės teisę nusavinti privačią nuosavybę visuomenės poreikiams taip pat yra įprasta laikyti nuosavybės neliečiamumą užtikrinančia sąlyga. Ši valstybės teisė labiausiai išsivertino politinėje tradicijoje, pagrįstoje prigimtinės teisės doktrina. Straipsnyje apžvelgiama, kaip valstybės teisė nusavinti privačią nuosavybę dera su pagrindiniais prigimtinės teisės teorijos teiginiais ir kokia vieta jai buvo suteikta šioje teorijoje.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnyje įtvirtintos pagrindinės nuostatos, apibrėžiančios nuosavybės statusą: „Nuosavybė neliečiama. Nuosavybės teisės saugo įstatymai. Nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama“¹. Svarstant Konstitucijos projektą ir ją priėmus, dažniausiai buvo kritikuojama paskutinioji šio straipsnio dalis kaip pažeidžianti nuosavybės šventumo ir neliečiamumo principą². Nors formaliaja teisine prasme nuosavybės teisė yra suprantama kaip santykiai, susiję su nuosavybės valdymu, naudojimu ar disponavimu, tačiau visuomenės sąmonėje nuosavybės reikšmė yra išsivertinusi kaip žmo-

Aušra Rauličkytė — Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytoja.

© Aušra Rauličkytė, 1997

Straipsnis įteiktas redakcijai 1997 m. rugsėjo 12 d.

gaus laisvės ir nepriklausomybės bei demokratinės valstybės simbolis³. Kiekviena sistema — ekonominė, politinė ar teisinė — tam, kad ji efektyviai funkcionuotų, turi plėtoti tos sistemos narių reikalingas vertybines orientacijas ir požiūrius, užtikrinančius sistemos palaikymą. Nuosavybės šventumo principas ir yra vienas iš tų simbolių, kurie užtikrina bet kurios iš sistemų efektyvų socializacijos procesą, net jei realybėje šis principas iš esmės nesuderinamas su ta reikšme, kuria jis suprantamas kaip simbolinis idealas.

Jokių būdu nenoriu nuosavybės teisės supaprastinti tik iki vieno iš teisinių institutų. Nuosavybės sampratai ypatingos svarbos turėjo politinės minties raida. Įvairūs mąstytojai teikė nuosavybei skirtingą reikšmę. Nuosavybės teisės svarba gali būti vertinama remiantis Williamo Blackstone'o pateiktu apibrėžimu: „Trečioji absoliuti teisė (po teisės į gyvybę ir laisvę), būdinga kiekvienam anglui, yra nuosavybės teisė: ši teisė apima laisvą naudojimąsi, valdymą ir disponavimą visu jo turtu, be jokios kontrolės ar apribojimų, saugomų tik žemės įstatymų <...> tokia didelė yra įstatymų pagarba privačiai nuosavybei, kad jie neleis net mažiausių šios teisės pažeidimų, net dėl visos bendruomenės gerovės“⁴. Ir priešingai, remiantis Jeanu-Jacquesu Rousseau, *Apie visuomenės sutartį* teigusių, jog nuosavybės teisės reikalavimai paklūsta labiau svarbiems bendruomenės reikalavimams, kad savininkai yra tik bendro turto saugotojai ir kad žmonės turi prigimtines teises tik į tai, kas reikalinga jų subsistencijai⁵.

Nepriklausomai nuo politinių teorijų kraštutinumų, nuosavybės teisės absoliutumas dažniausiai ir teorijoje, ir praktikoje buvo ribojamas dviejų sąlygų. Pirmoji — niekas negali naudotis savo nuosavybe tokiu būdu, kuris pažeistų kito asmens lygią teisę naudotis savo nuosavybe, ir antroji — valstybės reikalavimu nuosavybės savininkas turi perduoti savo nuosavybę valstybei, kai to reikia bendriems visuomenės poreikiams. Viena vertus, pastarasis apribojimas prieštarauja nuosavybės neliečiamumo principui, nes įteisina galimybę valstybei nusavinti privačią nuosavybę, tačiau, antra vertus — užtikrina nuosavybės neliečiamumą tuo, kad numato apribojimus valstybei norint nusavinti privačią nuosavybę. Antrasis šio apribojimo aiškinimas išsaugo nuosavybės neliečiamumo simbolį kaip idealą, kuriuo palaikoma socializacija politinės sistemos atžvilgiu. Šiame straipsnyje nenagrinėsiu nuosavybės teisės neliečiamumą įrodinėjančių požiūrių, o apsiribosiu tik valstybės teisės nusavinti privačią nuosavybę teorinio pagrindimo pagal prigimtines teises doktriną analize.

Corpus Juris Secundum apibrėžia *eminent domain* kaip teisę ar galią „nusavinti privačią nuosavybę visuomenės poreikiams; tai yra suvereno arba jo įgaliotinių teisė pripažinti privačią nuosavybę reikalinga visuomenės poreikiams ir nusavinti tokią nuosavybę ar valdomą turtą šiems tikslams pasiekti, mokant už tai savininkui tinkamą kompensaciją“⁶.

Eminent domain galią įteisinanti norma numatyta beveik visų demokratinių valstybių konstitucijose, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje ir dažniausiai, kaip jau minėjau, ji yra vertinama kaip nuosavybės teisių apsaugą garantuojanti sąlyga. Tačiau lygiai taip pat gali būti pateiktas ir kitoks šios teisės vertinimo variantas — kaip neatskiriamos valstybės teisės, būdingos pačiai valstybės prigimčiai; teisės, turinčios savo raidą, kurios net įstatymų leidžiamoji valdžia negali savo valia pakeisti.

Jau 1215 m. Didžioji Laisvių Chartija (*Magna Charta*) įtvirtino nuostatą, skelbiančią, kad „nė vienas laisvas žmogus negali būti sulaikytas, įkalintas ar atimta jo nuosavybė <...> tik pagal teisėtą Perų sprendimą arba pagal Žemės įstatymą“⁷. Taigi, jau XIII a. pradžioje buvo įstatymiškai įtvirtinta valstybės *eminent domain* galia. Tačiau, paradoksalu, kad *eminent domain* teisė labiausiai įsitvirtino politinėje tradicijoje, pagrįstoje prigimtinių teisės doktrina.

Eminent domain vietą prigimtinių teisės teorijoje apžvelgsime, pradėdami nuo absoliučios suvereno galios gynėjo Thomo Hobbeso teiginių. Būtent jis pateikia individo prigimtios apibūdinimą, kuriuo pagrįsta apribotos valdžios sistema. T. Hobbesas aprašo savanaudžių individų egoistišką elgesį pasaulyje be išorinės valdžios, galinčios suvaržyti jų norus, aistras ir ambicijas. Šiame pasaulyje vienintelė teisė yra apsaugoti save, taigi, kiekvienas individas arba įsitraukia į agresivius veiksmus prieš savo kaimyną, arba yra priverstas gintis. Prigimtinė būseną yra visų karo prieš visus būseną. Reguluojančios valdžios nebuvimo sąlygojamas gyvenimo nesaugumas ir nepastovumas stabdo individų tobulėjimą, meno ir kultūros augimą, žinių ir mokslo plitimą.

Kaip tokiomis sąlygomis individas gali išsigelbėti nuo prigimtinių būsenos blogybių ir kokiais mainais įgyti asmens saugumą ir socialinę tvarką? T. Hobbeso sprendimas yra ir paprastas, ir sudėtingas. Tvarkos kaina yra laisvės ir nuosavybės perdavimas absoliučiam suverenui. Individo godumas ir savanaudiškumas sąlygoja, kad visiškas savo teisių perleidimas tampa labiau priimtinas nei natūrali laisvė.

Pagal T. Hobbesą negali būti tarpinės pozicijos, visa valdžia turi būti vienoje rankose ir nei vienas asmuo negali priimti sprendimų, prieštaraujančių suvereno sprendimams.

Dabartinės demokratinių valstybių konstitucijos remiasi dviem šios teorijos teiginiais, padedančiais suprasti santykius tarp privačios nuosavybės ir valdymo sistemos. Pirmasis yra T. Hobbeso pateiktas individo savanaudiškos prigimties aprašymas: ši prigimtis gali sąlygoti individo agresyvius veiksmus prieš kaimynus ir prieš bendrą nuosavybę. Antrasis — idėja apie hipotetišką kontraktą arba sutartį, kuria visi asmenys perleidžia savo laisvę ir nuosavybę mainais į saugumą. T. Hobbeso visuomenės sutartis nesudėtinga, jos pranašumas yra tas, kad visų sutarties šalių būseną tampa geresnė negu buvo iki sutarties sudarymo — prigimtinės būsenos.

Kito prigimtinės teisės teoretiko Johno Locke'o darbuose randame daug teiginių, kurie sunkiai leidžia susieti *eminent domain* galią su prigimtinėmis žmogaus teisėmis. J. Locke'as teigia, kad individai prigimtinėje būsenoje vieni su kitais gyvena taikiai ir harmoningai, vadovaudamiesi proto įstatymu. Tačiau, esant laimingai ir taikaus sambūvio būsenai išlieka pavojus, jog be valdžios individai lengvai gali patirti karo būseną, kur jėga bus būtina atremti jėgą. Šis agresijos pavojaus sąlygojamas nesaugumas vedė sąmoningus individus iš prigimtinės būklės į pilietinę visuomenę, kurioje centralizuota valdžia leidžia išspręsti privačius ginčus nešališkame teisme, apsaugotame nuo asmeninės įtakos ir nesantaikos⁸. Taigi, tai ir buvo šaukštas deguto, vertęs žmones pereiti iš prigimtinės būsenos į pilietinę visuomenę, anot J. Locke'o: „jeigu ne išsigimusių žmonių sugedimas ir ydingumas, tai nebūtų jokios būtinybės žmonėms atsiskirti nuo šios didžiosios ir prigimtinės bendruomenės ir burtis į mažesnes bendrijas“⁹. J. Locke'as ginčijo T. Hobbeso požiūrį, kad visi žmonės yra valdomi instinktų. Tačiau J. Locke'o teorijoje išlieka T. Hobbeso pripažinimas, kad atitinkamas žmonių skaičius gali taip veikti, kad pilietinė visuomenė taptų imperatyvu.

Antrasis J. Locke'o iš T. Hobbeso perimtas elementas yra sutarties termino naudojimas pereiti iš prigimtinės būsenos į pilietinę visuomenę. J. Locke'as neatsisakė T. Hobbeso perėjimo formos, o tik ieškojo kitokių sutarties, kuria individai pripažįsta suvereno galią, sąlygų. T. Hobbeso visuomenės sutartis buvo pagrįsta individų susitarimu atsisakyti naudoti vienas prieš kitą jėgą staigios savigynos atvejais. J. Locke'as, priešingai, ieškojo *tertium quid* — institucijų siste-

mos, leidžiančios individams išvengti netikrumo ir socialinės netvarkos rizikos, neperduodant suverenui visų savo individualių teisių. Tai galima apibrėžti kaip J. Locke'o siekimą sukurti suvereną, kuris galėtų palaikyti gerą tvarką visuomenėje, neimdamas per didelio mokesčio už išimtinės teisėtos valdžios naudojimą. Jo teorija apie pilietinę valdžią paaiškina, kaip ji turi būti formuojama, kad nauda, gaunama iš valdžios, liktų pačių piliečių rankose. Lengviau yra kurti institucinę sandarą, suteikiančią suverenui absoliučią galią, kaip tai darė T. Hobbesas, ir kur kas sunkiau — tokį tarpinį valdžios modelį. Taigi, kaip J. Locke'as įsivaizdavo šį modelį?

Pirmiausia jis aiškiai pabrėžė, kad individualios prigimtinių teisės, įskaitant teisę įgyti ir išlaikyti nuosavybę, nėra kildinamos iš suvereno, o yra bendra žmonijos dovana. J. Locke'o sukurta darbo vertės teorija yra problematiška jau dėl savo pradinių teiginių. Ji pradedama iš Biblijos vesdinamu teiginiu — „Dievas <...> atidavė žemę visai žmonijai“¹⁰. Tokia pradžia įpareigojo J. Locke'ą paaiškinti, kaip kiekvienas individas be kitų sutikimo gali paversti bendrą nuosavybę savo privačia nuosavybe. J. Locke'o aiškinimas rėmėsi paprasta taisykle, kad individui yra leidžiama pasilikti tai, ką jis pirmasis paėmė savo nuosavybėn. Ši J. Locke'o taisyklė buvo artima filosofo gyvenimo laikotarpiu itin populiariai viešosios teisės normai, neigiančiai, kad išorės daiktai yra bendri visiems žmonėms, ir suteikiančiai nuosavybės teisę į kiekvieną bešeimininkį daiktą pirmajam jo savininkui.

Pagal J. Locke'ą, pirmojo savininko taisyklė teisinga dėl dviejų priežasčių: pirma, individo talentas ir darbas nėra visų bendra nuosavybė, o yra kiekvieno individo nuosavybė: „Nors žemė ir visi žemesnieji padarai priklauso visiems žmonėms bendrai, visgi kiekvienas žmogus turi „nuosavybę“ — savo paties „asmens nuosavybę“. Niekas, išskyrus jį patį, neturi į ją teisės. Galime sakyti, kad jo kūno ir rankų „darbas“ tikrai priklauso jam pačiam“¹¹. Antra, „teisingai įvertinę daiktų naudingumą ir apskaičiavę į juos sudėtas išlaidas, kurios iš jų priklauso gamtai, o kurios — darbui, įsitikinsime, jog devyniasdešimt devynios šimtosios iš jų vertės turi būti įrašyta darbo sąskaiton“¹².

Kitas itin svarbus politinei teorijai yra J. Locke'o teiginys, kad valstybės organizacijos principai nereikalauja perduoti suverenui visų prigimtinių teisių ir suverenui jau nebeatitenka visa nauda, gaunama, taikant jam perduotą valdžią. J. Locke'as pasiūlė valdymo sistemą, paliekančią valstybės teikiamą naudą visiems jos piliečiams. Su šia sistema yra susijusi jo teorija apie atstovaujамąją valdžią ir draudimas

valstybės aukščiausiai valdžiai „paimti iš žmogaus bet kokią jo nuosavybės dalį be jo paties sutikimo“¹³.

Apie įstatymų leidžiamąją valdžią J. Locke'as rašė: „Ji nėra ir negali būti absoliučiai savavališka žmonių gyvybės ir nuosavybės atžvilgiu. Kadangi ji yra tik bendra visų visuomenės narių galia, atiduota tam tikram žmogui ar žmonių susirinkimui, kuris leidžia įstatymus, tai ji negali būti didesnė už tą galią, kurią šie asmenys turėjo Prigimtinėje būklėje prieš susiburdami į visuomenę ir atiduodami ją bendruomenei. Juk niekas negali perduoti kitam daugiau galios, negu jis pats jos savyje turi, ir niekas neturi absoliučios savavališkos galios savo paties ar kieno kito atžvilgiu sunaikinti savo paties gyvybę arba iš kito atimti jo gyvybę ar nuosavybę“¹⁴.

Taigi, valstybės teisės yra vesdinamos tik iš individų, kuriuos ji atstovauja. *Nemo dat quod non habet* — niekas negali perduoti to, ko jis pats neturi — tai irgi viešosios teisės maksima. Pagal J. Locke'ą, valstybė pati nesukuria suverenui naujų ir savarankiškų teisių, kurios galėtų būti nukreiptos prieš asmenis, esančius jo valdžioje. Tačiau kaip žmonės, kurie prigimtinėje būklėje neturėjo teisės paimti kito asmens nuosavybės, galėjo perduoti šią teisę valstybei?

Visgi J. Locke'o teorija leidžia tam tikrą nuosavybės teisių apribojimą, kuris yra pateisinamas bendrąja nuosavybės verte. J. Locke'as teigia, kad nuosavybė turi būti įgyjama efektyviai naudoti, o ne be vertės laikyti. Filosofas nemane, kad šis reikalavimas taikomas bet kokiai nuosavybei įgyti, bet šios pareigos turi būti laikomasi vienam asmeniui viską paėmus iš bendrų atsargų¹⁵.

Taigi, kaip buvo išspręsta ši filosofinė dilema, kilusi teigiant, kad asmenys, neturintys teisės paimti nuosavybės vienas iš kito, perdavė šią galią valstybei, nepateikę jokio kito *eminent domain* galios kilmės aiškinimo? Prigimtinių teisės teoretikai padarė tam tikrą loginį šuolį, anot Ellen Frankel Paul, ir priskyrė *eminent domain* teisę valstybės prigimčiai, be kurios jokia valstybė negalėtų egzistuoti¹⁶. Taip *eminent domain* užėmė tokią vietą prigimtinių teisės teorijoje, kurią geriausiai apibūdina J. B. Thayer apibrėžimas: „*Eminent domain* teisė gali būti apibrėžta kaip teisė nusavinti privačią nuosavybę visuomenės tikslams. Ji priklauso ne privatiems individams, o yra viena iš suverenų valstybės teisių. Ji priklauso valstybei taip, kaip nuosavybės teisė priklauso asmeniui; ji yra, taip sakant, viena iš valstybės prigimtinių teisių“¹⁷. Panašiai ir Van Bynkershoek teigė, kad jei *eminent do-*

main galia būtų panaikinta, „jokia valstybė negalėtų išlikti <...> tai, kad suverenas turi šią galią, negali kilti abejonių nei vienam žmogui“¹⁸.

Dar daugiau, prigimtinių teisės teoretikai, visas valstybės teises vesdinantys tik iš individų teisių, *eminent domain* teisei suteikė aukštesnę galią dėl individo prigimtinių teisių. Hugo Grotius rašė: „Subjektų nuosavybė yra priklausoma nuo valstybės *eminent domain* teisės, taigi valstybė ar asmuo, veikiantis jai, gali naudoti ar net nusavinti ir sunaikinti tokią nuosavybę, ne tik ypatingo reikalo atveju, kada net privatūs asmenys turi teisę į kitų asmenų nuosavybę, bet ir visuomenės gerovės tikslais <...> bet turi būti paminėta, kad kai tai yra padaryta, valstybė yra įpareigota atlyginti nuostolius tų, kurie prarado savo nuosavybę“¹⁹. Panašiai ir Samuelis Pufendorfas teigė: „Trečioji teisė yra *Eminent Domain*, kuri reiškia, kad, kai visuomenei tai reikalinga, bet kurio subjekto nuosavybė, būtina tuo metu, gali būti paimta ir naudojama visuomeniniais tikslais, nors paimtoji dalis ir būtų didesnė už tą dalį, kurią, yra tikimasi, pilietis turi atiduoti respublikos gerovei. Šiuo atveju, vertės skirtumas turi būti, tiek, kiek galima, atlygintas konkrečiam piliečiui arba iš viešųjų fondų, arba iš kitų piliečių dalies“²⁰. Panašios nuorodos randamos ir mastytojų R. Burlamaqui²¹, Charleso Louis Montesquieu²² raštuose.

Šiame straipsnyje aš nenagrinėjau apribojimų *eminent domain* galios taikymui. Per pastaruosius du šimtus konstitucionalizmo raidos metų įsitvirtino trys nuostatos: pirma, nuosavybė gali būti nusavinta tik valstybei mokant kompensaciją; antra, nuosavybė gali būti nusavinta tik kai to reikia visuomenės poreikiams, tikslams ar gerovei; trečia, nusavinta nuosavybė turi būti naudojama būtent tuo tikslu, kuriuo ji buvo nusavinta. Nors paminėtieji mastytojai pripažino valstybei teisę nusavinti privačią nuosavybę ir būtent tokiomis sąlygomis, tačiau nė vienoje teorijoje nėra gilinamasi, kodėl *eminent domain* galia yra suteikiama valstybei. H. Grotius, pavyzdžiui, vesdino šią galią iš prielaidos, kad tie, kurie sutiko įstoti į pilietinę visuomenę, pasirašydami visuomenės sutartį, tuo pačiu sutiko, kad asmeniniai reikalavimai užleis vietą visuomenės poreikiams. Tačiau, kodėl tokia nuostata turėtų būti numatyta visuomenės sutartyje, H. Grotius nenagrinėjo²³.

Prigimtinių teisės doktrinos atstovai Europoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose vieningai sutiko, kad valstybei priklauso *eminent domain* teisė. Tai ir yra įdomiausia, kad valstybės *eminent domain* teisė buvo ir yra pripažįstama nesiginčijant ir nereikalaujant jos pagrindi-

mo. Šis vieningumas, pripažįstant *eminent domain* teisę ir jos apribojimus (arba sąlygas) įvairiose valstybėse, įvairiais laikotarpiais ir skirtingose politinėse doktrinos, verčia sutikti su prielaida, kad *eminent domain* yra ypač susijusi su valstybe, kad ši teisė turi nepriklausomą ir savarankišką turinį bei jo sąlygotą raidos kryptį.

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija. — Kaunas: Aušra, 1994. — P. 10.

² „Č.Stankevičius gina Lietuvos Respublikos Konstituciją, teigdamas, kad joje gerai įteisintas nuosavybės saugumas. Jis nepastebi, kad teiginiai „Nuosavybė neliečiama“ ir „Nuosavybė gali būti paimama“ prieštarauja logikai. Jei priimamas pastarasis teiginys, pirmasis turėtų būti toks: „Nuosavybė beveik neliečiama“.“ — Kačanauskas Ž. *Kodėl socialistai neapkenčia nuosavybės?* // Respublika. — 1992. — Lapkričio 27.

„Ką reiškia „nuosavybė neliečiama“, jeigu čia pat (23 str.) teigiama, kad ji „gali būti paimama“ — paimama, žinoma, tik „įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama“? Tai reiškia tik viena: tie, kurie gražbyliaus visuomenės vardu — įstatymdaviai ir jų parankiniai valdininkai — turės išimtinę teisę grobti nuosavybę ir prievartauti bet kurį asmenį visuomenėje.“ — Degutis A., Miškinis G. *Konstituciniai spąstai* // Respublika. — 1992. — Lapkričio 3 d.

³ Pagal simbolinių teisės funkcijų teorijos šalininką Thurmaną Arnoldą teisė yra būdas galvoti apie valstybę. Tai rinkinys emociškai svarbių socialinių simbolių, tokių kaip sutarčių laisvės, lygybės prieš įstatymą, nuosavybės neliečiamumo, teisingumo ir t.t. principai. Arnold T. *The Symbols of Government*. — New York: Harcourt Brace and World End, 1962. — P. 247–249.

⁴ Blackstone W. *Commentaries on the Laws of England*. — London, 1809. — P. 135. // Epstein R.A. *Takings: Private Property and Power of Eminent Domain*. — Cambridge, London: Harvard University Press, 1985. — P. 22.

⁵ Ruso Ž.Ž. *Rinktiniai raštai*. — Vilnius: Mintis, 1979. — P. 155.

⁶ Culligan L.J. (ed.). *Corpus Juris Secundum: A Contemporary Statement of American Law*. — T. 29A. — St.Paul, Minn.: West Publishing Co., 1955. — P. 94.

⁷ *Magna Charta: Ch. XXIX* // Pollot M.L. *Grant Theft and Petit Larceny: Property Rights in America*. — San Francisco, California: Pacific Research Institute for Public Policy, 1993. — P. 34–35.

⁸ Lokas D. *Esė apie pilietinę valdžią*. — Vilnius: Mintis, 1992. — P. 15–24.

⁹ Ten pat. — P. 110–111.

¹⁰ Ibid. — P. 30.

¹¹ Ibid. — P. 32.

¹² Ibid. — P. 42.

¹³ Ibid. — P. 121.

¹⁴ Ibid. — P. 116.

¹⁵ Ibid. — P. 46–47.

¹⁶ Paul E.F. *Property Rights and Eminent Domain*. — New Brunswick, Oxford: Transaction Books, 1987. — P. 76.

¹⁷ Thayer J.B. *The Right of Eminent Domain* // Monthly Law Reporter. —

1856. — Nr. 9. — P. 241. // Stoeback A. A General Theory of Eminent Domain // Washington Law Revue. — 1972. — Nr. 47. — P. 557.

¹⁸ Bynkershoek W. *Quaestionem Juris Publici Libri Duo*. — Paris. — 1737. — P. 218. // Stoeback A. A General Theory of Eminent Domain // Washington Law Revue. — 1972. — Nr. 47. — P. 552.

¹⁹ Grotius H. *De Jure Belli et Pacis*. — 1625. — VIII dalis. — 14 sk. — §7 / Paul E.F. Property Rights and Eminent Domain. — New Brunswick, Oxford: Transaction Books, 1987. — P. 75.

²⁰ Pufendorf S. *De Officio Homines et Civis*. — T. II. — Paris. — 15 sk. — §4. Cit. pagal: Pollot M.L. *Grant Theft and Petit Larceny: Property Rights in America*. — San Francisco, California: Pacific Research Institute for Public Policy, 1993. — P. 43.

²¹ Burlamaqui R. *Principles of Natural and Political Law*. — T. 3. — London, 1747. — 5 sk. — 25§.

²² Montesquieu C.L. *Spirit of the Laws*. — Paris, 1748. — 26 kn. — XV sk.

²³ Paul E.F. *Property Rights and Eminent Domain*. — P. 76.

Summary

EMINENT DOMAIN IN THE THEORY OF NATURAL LAW

People in the modern state understand inviolability of property rights as symbol of personal liberty and democratic state. This symbol is important element of socialisation of political, economic and legal systems, even though in real life implementation of such a principle is far from its pure and ideal meaning.

The right of state to take private property for public use, or utility, is also presented as a guaranty of safety of private property. Paradoxically, theoretical consolidation of the power of the state was better developed in the political tradition, which rests upon a theory of natural law. According to the theory, people have had natural rights antecedent to government. Government was merely the creation of human consent, established through the mechanism of a universally agreed upon social compact. But there appears philosophical difficulty, because if people in the state of nature that preceded government did not have the right to take private property of another, how could they, than, transfer this power to government?

Natural law theorists committed logical leap, and found the right of state to assume private property to form so much a part of the nature of government, that government would be inconceivable without it. Even more, according to H. Grotius and S. Pufendorf the private property rights is under the right of state to take private property.

None of these theorists directly analysed, why the state has such a right. Conclusion can be drawn that natural law theorists acquiesced the presumption that the state possessed such a power without discussions and arguments. Solidarity in agreement on existence of right of state to take private property without owner's agreement and on restrictions for implementing this right in different political theories, different states and different historical periods forces to take seriously the premise about independent status of this right.